הרב נתנאל אוירבך

היוב תרומות ומעשרות משמן גרעיני הרימון

שאלה

בסיור שערכו רבני 'מכון התורה והארץ' במפעל לייצור שמנים מגרעינים שונים, עלתה שאלה בעניין הפקת שמן מגרעיני הרימון. הפקת שמן מגרעיני הרימון נעשית לאחר שסחטו את הרימונים ונותרו הגרעינים לבדם. במפעל המיץ התעקשו להפריש תרומות ומעשרות דווקא מן המיץ,[1] והגרעינים נותרו לכאורה בטבלם. המפעל לייצור שמן מקבל, אם כן, גרעיני רימון יבשים העוברים תהליך כבישה קרה למטרת הפקת שמן. השמן המופק עובר תהליך של סינון בכמה מסננים, כפי שיתואר להלן. המוצר המוגמר משמש להכנת תוספי מזון בצורת כמוסות או נצרך כנוזל לזילוף עצמי לפיו של האדם.

השאלה הנשאלת היא: האם יש צורך להפריש תרומות ומעשרות מהשמן המופק מגרעיני הרימון, או שמא אין צורך להפריש תרומות ומעשרות כלל? אם אכן השמן חייב בתרומות ומעשרות, יש לשאול: מאיזה שלב בתהליך ניתן להפריש תרומות ומעשרות?

תשובה

ניתן להפריש תרומות ומעשרות ממינים הראויים לאכילת אדם,[2] כפי שנדרש: 'מה דגן תירוש ויצהר מאכל אדם... אף כל כיוצא בהן חייב בתרומה ומעשרות'.[3] אולם בין 'אוכל' לבין דבר ש'אינו אוכל' ישנם מצבי ביניים, כדוגמת מינים שונים, אשר בעניינם נחלקו הפוסקים.

גרעיני הרימון הם חלק מהפרי בשל היותם בתוך הפרי, אף שהם אינם נאכלים לבדם. עיקר השאלה היא אם יש לגרעין כשלעצמו מעמד של אוכל, משום שהוא היה חלק מפרי, והפרי נאכל, או שמא בעת שהוא מבודד ומיובש פקע ממנו שם אוכל, וממילא אף היוצא ממנו אינו חייב בהפרשת תרומות ומעשרות.

א. מעמד הגרעין

הרמב"ם (הל' תרומות פי"א הי"א) דן במקרה שבו כהן קיבל פרי כתרומה, ולאחר שאכלו נותרו הגרעינים:

1. מן הדין היה עדיף להפריש מן הפרי ולא מן המיץ, ראה: שו"ת הר צבי, זרעים ח"ב סי' עז; ועיי"ש, שלדעת הגרי"ז סולובייצי'ק לא ניתן אפשר להפריש מהמיץ משום שהוא מוגדר כ'זיעא בעלמא'; שו"ת מנחת יצחק, ח"ה סי' סח ובפרט אות ח; מעדני ארץ, הל' תרומות פ"ב ה"א אות ד.
2. בבלי שבת, סח ע"א; רמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"א; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' יג.
3. מדרש תנאים לדברים פרק יח פסוק ד; ש"ך, יו"ד סי' שלא ס"ק כג; ט"ז, שם ס"ק ה.

גרעיני אתרוג מותרים. גרעיני זיתים ותמרים וחרובין, אף על פי שלא כנסן הכהן הרי אלו אסורין לזרים. ושאר הגרעינין, בזמן שכנסן ויש בהן לחלוחית למצוץ אותן אסורין לזר, ואם השליכן מותרות.

לדבריו, יש להבחין בין סוגים שונים של גרעינים. גרעין כזה שאינו ראוי למאכל אדם כלל, כגרעין האתרוג, פקע ממנו שם תרומה והוא מותר לזרים. גרעין שראוי במקצת לאכילת אדם בכך שהוא יכול למצוץ את המשקה הכנוס בו, מעמדו תלוי בהתייחסות הכהן אליו. במקרה שאנו דנים בו מדובר על גרעיני רימון מיובשים לחלוטין שאינם ראויים למאכל אדם באמצעות מציצת המשקה שבהם, כפי שתיאר הרמב"ם. לפיכך היה נראה שאע"פ שהגרעין היה ראוי למאכל עם מעטפת המיץ שעליו בעת שהותו ברימון עצמו, מ"מ לאחר שיצא ויובש לחלוטין ואינו ראוי למאכל אדם, אין בו איסור טבל. אולם נראה שאין לדמות בין המקרים. אומנם גרעין הרימון המיובש אינו ראוי למאכל אדם, ואכן אין סיבה שהיוצא ממנו יתחייב בהפרשת תרומות ומעשרות, אך יש להסתכל על כל התהליך שעובר הגרעין מעת היותו בתוך הפרי, אז חל עליו שם אוכל לחיוב הפרשה, עד לסיום התהליך שבו מהגרעין מופק שמן. בשל כך, מצב הביניים שבו הגרעין מבודד ומיובש אינו מצב סופי המפקיע ממנו שם אוכל שחל עליו מקודם, אלא שם אוכל שבו ממשיך לייעודו בהפקת השמן ממנו.[4] ברם, במקרה שהרמב"ם מדבר עליו לא נעשה שימוש כלל בגרעין היוצא מהפרי, וזהו סיום התהליך שלו. לפיכך גם גרעין שראוי במקצת לאכילה במציצת המשקה ממנו, אם הכהן משליכו הוא בטל מתורת אוכל.[5]

ניתן להביא ראיה נוספת להתייחסות הנדרשת לשמן המופק מגרעין הרימון כאל משקה החייב בהפרשת תרומות ומעשרות, אף שהגרעין כשלעצמו אינו ראוי למאכל. המשנה (מעשרות פ"ה מ"ו) עוסקת בחיוב הפרשת תרומות ומעשרות במקרה שבו אדם שלה את שמרי היין והוסיף עליהם מים, ודנה אם המים הללו חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות. בדברי הבבלי בבא בתרא (צז ע"ב) נערכת הבחנה בין יחסים שונים של שיעור המים שנתן על גבי השמרים לעומת התוצר. כאשר האדם מכניס שלוש מידות מים על השמרים הללו, ולאחר הסחיטה יצאו ארבע מידות, הרי זה יין גמור המתחייב בהפרשת תרומות ומעשרות. אך אם הכניס שלוש מידות מים, ולאחר מכן יצאו שלוש מידות מים, אין בכך חיוב הפרשה, משום שאין כאן יין אלא מים בטעם השמרים.[6] הבבלי (שם) דן במקרה ביניים, שבו האדם הוסיף על גבי השמרים שלוש מידות מים, ולאחר מכן יצאו

4. כראיה למעמדו זה של הגרעין יש להביא את דברי המשנה בשביעית, פ"ז מ"ג, שיש קדושת שביעית על גרעינים, והביאו הפרשנים הבאים: ריבמ"ץ, שם ד"ה יש להן; הר"ש, שם ד"ה והגלעינין; רא"ש, שם ד"ה והגלעינים; רע"ב, שם ד"ה והגלעינים; תיו"ט, שם ד"ה והגלעינין, דוגמה לדבר מגרעין הזית, שאף שקשה הוא למאכל, מ"מ כאשר שוברים אותו בסכין, יש בו גרעין קטן רך וטוב שניתן לאוכלו ולהפיק ממנו שמן. אולם ראה את ביאורו של הכסף משנה, הל' שמיטה ויובל פ"ז הט"ו, שהגרעין אינו ראוי למאכל כלל, ומ"מ יש בו קדושת שביעית, משום שעיקר הפרי ראוי למאכל והגרעין בתוכו: 'כיון שעיקר הפרי ראוי למאכל אדם, חלה קדושת שביעית עליהן'. בעניין מחלוקת זו, ראה: דרך אמונה, הל' שמיטה ויובל פ"ז ביאור ההלכה ד"ה קליפי.

5. ראה: רש"ש, תרומות פי"א מ"ה.

6. רמב"ם, הל' מעשר פ"ב ה"ז; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' פא.

שלוש מידות וחצי. במקרה כזה סוברים חכמים שדינו כמים עם טעם יין ואין בו חיוב הפרשת תרומות ומעשרות. הראשונים הקשו, מדוע פטור מהפרשת תרומות ומעשרות, הרי יש בתוצר 'נותן טעם' מכוח השמרים המוגדרים כטבל המחויב בהפרשה? יש ראשונים המבארים[7] שאומנם הגדרת השמרים היא טבל, אך כאשר יוצאות מהם שלוש מידות וחצי, אין בכך נתינת טעם השמרים במים אלא 'כעפרא בעלמא דמי'.[8] אולם הרמב"ן ועוד ראשונים[9] מגדירים אחרת את מעמד השמרים. לדבריהם, השמרים אינם טבל כלל ואין בהם חיוב תרומות ומעשרות, ולכן כאשר יצאו מהם שלוש מידות וחצי, אין בכך חיוב הפרשה.

א"כ קשה: מדוע במקרה שבו נתן האדם שלוש מידות מים לתוך השמרים ולאחר מכן יצאו ארבע מידות, הוא חייב בהפרשת תרומות ומעשרות, הרי הגדרת השמרים היא שאינם טבל ואין בהם וביוצא מהם חיוב הפרשה?![10] על קושי זה עונה הרמב"ן[11] את הדברים הבאים: 'שמרים של טבל אין עליהם איסור טבל, וכשמתמד עכשיו הוא קובעו למעשר'. מבואר מדבריו שאכן אין על השמרים חיוב טבל ולא חלה עליהם חובת הפרשה, אך כאשר עושה מהם יין, בהכנסת שלוש מידות ויצאו ארבע מידות, הרי המידה היתרה חייבת בהפרשת תרומות ומעשרות.

בביאור דבריו נראה שהיין הנעשה מענבים חייב בהפרשת תרומות ומעשרות והשמרים שנותרו מהענבים אינם טבל ולא חלה עליהם חובת הפרשה. ברם, ישנו פוטנציאל להפקת יין נוסף מהשמרים, יין שיתחייב בהפרשת תרומות ומעשרות מכוח החיוב של היין הבא מהענבים.

לפיכך, אומנם השמרים כשלעצמם אינם טבל ולא חל עליהם חיוב תרומות ומעשרות כלל, אף שישנו פוטנציאל למיצוי נוסף של יין, אך לאחר הפקת היין מהשמרים חל חיוב על יין זה ככל חיוב יין הנעשה מענבים.[12] ה'חזון איש'[13] מוסיף, בביאור דברי הרמב"ן,

---

7. ר"ש, מעשרות פ"ה מ"ו ד"ה ומצא; רא"ש, שם ד"ה ומצא; תוספות (בבא בתרא צז ע"א ד"ה הוא; חולין כה ע"ב ד"ה המתמד); רע"ב, מעשרות פ"ה מ"ו ד"ה פטור.
8. תוספות, בבא בתרא צז ע"א ד"ה הוא.
9. רמב"ן, בבא בתרא צו ע"ב ד"ה וביתר; ריטב"א, שם ד"ה הוא הדין; עליות דרבנו יונה, שם ד"ה מצא; תורי"ד, שם ד"ה שמרים; חידושי הר"ן, שם ד"ה וביתר; רבי עקיבא איגר, על המשנה מעשרות פ"ה מ"ו, הביא את דברי הרמב"ן.
10. יש לציין לדבריהם של המאירי, פסחים מב ע"ב ד"ה שמרים אלו; חידושי רבנו דוד, שם ד"ה ואיכא לאקשויי, שמביאים את ב' השיטות הנ"ל, אך מצדדים בשיטה נוספת שהביא הרמב"ן, בבא בתרא צו ע"ב ד"ה וביתר, בסוף דבריו עיי"ש.
11. רמב"ן, בבא בתרא צו ע"ב ד"ה וביתר; וכ"כ חידושי הר"ן, שם ד"ה וביתר, בשמו של הרמב"ן.
12. רבים התקשו בביאור דברי הרמב"ן, כיצד יחול חיוב חדש על היוצא מהשמרים שלא היה בהם כלל חיוב. ונאמרו בכך כמה דרכים. הגרש"ז אוירבך במעדני ארץ, הל' תרומות פ"ב ה"ח אות ג ד"ה ועיין ברמב"ן, ביאר שהשמרים כשלעצמם הם כיין לפני גמר מלאכה, ואכן ניתן להפריש מהם על היין, אך מ"מ לא חל עליהם איסור טבל. כ"כ לבאר הרב ישראל יעקב פישר, אבן ישראל ברכות פ"ח ה"ט. אולם דברים אלו אינם עולים בקנה אחד עם הרמב"ן הטוען מפורש שלא חל על השמרים איסור טבל ולא ניתן להפריש מהם על היין. ביאור נוסף כתב הרב יהושע משה אהרונסון בשו"ת ישועת משה, ח"א סי' יז אות ד, שהרמב"ן בחידושיו תואם לדבריו בפירושו על התורה (דברים יד, כב) שאין חיוב מהתורה בהפרשת תרומות ומעשרות מזיתים ומענבים, אלא רק בהיותם שמן ויין. לפיכך, אף

שמדובר על שמרים כאלו העומדים למיצוי נוסף של יין מהם. בשל כך, כל עוד לא ביצע את הפקת היין מהשמרים, אין עליהם כלל חיוב הפרשת תרומות ומעשרות, אך לאחר שמיצה מהם את הייעוד שכיוון לו, הרי היין שהופק חייב בהפרשת תרומות ומעשרות.
נשוב לגרעיני הרימון: בהיותם בתוך הרימון הם מוגדרים אוכל ואף נאכלים בפני עצמם, ואף אם לאחר בידודם וייבושם לא חל עליהם חיוב הפרשת תרומות ומעשרות, מכל מקום מכיוון שהם מיועדים להפקת שמן מהם, וישנו פוטנציאל לכך, הרי השמן המופק חייב בהפרשה, מכוח היות הגרעין אוכל כמקודם.
בדברים הבאים ננסה לבחון את מעמד גרעין הרימון לאור סוגיות שונות שבהן דנו הפוסקים.

ב. חיוב תרומות ומעשרות במוצר שעם עיבודו הופך להיות ראוי למאכל

1. חיוב תרומות ומעשרות משמן מגרעיני כותנה

ניתן לדמות נידון זה לדיון שנערך על הפרשת תרומות ומעשרות משמן המופק מגרעיני הכותנה.
גרעין הכותנה אינו ראוי למאכל, אך הוא מיועד בין השאר להפקת שמן. הרב יעקב ישראל קנייבסקי[14] דן בחיוב שמן כותנה בתרומות ומעשרות, והביא ראיה מנידה (ח ע"א) מדין שרף הנוטף מעצי סרק שנחשב כפריו של העץ. לשיטתו א"כ אף שגרעיני הכותנה אינם נאכלים, השמן המופק מהם נחשב כפרי וחייב בהפרשת תרומות ומעשרות. אולם הגרש"ז אוירבך דחה דבריו באבחנה בין קטף היוצא מאליו, ולכן הוא מוגדר כחלק מהעץ, לבין שמן המופק מגרעיני הכותנה, שעליהם לעבור תהליך כדי להוציא מהם דבר הראוי לשתייה או מאכל:[15]

> ולא דמי לקטף... שאני התם שהוא יוצא מאליו, אבל זה שצריכים לכובשן ולכותשן במכבש אין להם תורת אוכל כלל.[16]

לפיכך טען הגרש"ז אוירבך שאין חיוב הפרשת תרומות ומעשרות משמן המופק מגרעיני

שהשמרים עצמם אינם חייבים בהפרשה כזיתים וכענבים, מ"מ היוצא מהם כמשקה חייב בהפרשה. כביאור זה בקצרה, ראה גם אצל הרב יצחק פלקסר, שערי יצחק - קונטרס בירורי הלכות סי' א עמ' לד אות ג. אולם על אף היותו של ביאור זה נחמד, מ"מ דברי הרמב"ן על התורה נסתרים מדבריו בחידושיו לבבא מציעא פח ע"ב ד"ה ואפשר, שם מבואר שיש חיוב תורה בזיתים ובענבים הנכללים בחיוב התורה של תירוש ויצהר: 'ואפשר דאפילו זיתים וענבים שחשבן לאכילה חייבין במעשר דבר תורה... דכיון דתירוש ויצהר חייב אף הן חייבין שהרי לתירוש ויצהר הם עומדים'.

13. חזו"א, דמאי סי' א ס"ק יב.
14. כתבי קהלות יעקב החדשים, ח"א סי' לא-לג; נועם, כרך ג (תש"כ) עמ' פה.
15. הבחנה זו מצויה גם בדברי אמרי בינה, או"ח סי' טז ד"ה וראיתי; שו"ת ציץ אליעזר, חי"א סי' סח אות ה.
16. נועם, כרך ג (תש"כ) עמ' פד; השווה כן לדבריו בשו"ת מנחת שלמה, תניינא (ירושלים תש"ס) סי' קיד אות ג.

הכותנה.[17] ייתכן ונידון זה דומה לנידון שבו אנו עוסקים. כאמור, גרעיני הרימון אינם נאכלים כשלעצמם, והשמן המופק מהם באמצעות תהליך כבישה אינו יכול להיות מוגדר 'אוכל' אלא הוא 'זיעה בעלמא'. אולם ישנו שוני מהותי בין גרעיני הכותנה לגרעיני הרימון, כפי שהתבאר לעיל (אות א). גרעיני הכותנה לא היו ראויים לאכילה מעודם, ולפיכך לא ניתן להפוך אותם לאוכל באמצעות תהליך שאינו טבעי. לעומת זאת, גרעיני הרימון אומנם עתה אינם ראויים למאכל בפני עצמם, אך בהיותם בפרי הרימון הם היו ראויים למאכל אגב הפרי, וייתכן שמשום כך ניתן לחייבם בהפרשת תרומות ומעשרות, ואין תהליך הכבישה מהווה חיסרון.

2. הפרשת תרומות ומעשרות מקליפות תפוז

ניתן להקביל את חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בשמן שמופק מגרעיני רימון לחיוב הפרשת תרומות ומעשרות מקליפות התפוז. נחלקו הפוסקים אם צריך להפריש תרומות ומעשרות מקליפות אלו, ועיקר המחלוקת ביניהם היא בהגדרת הקליפות, שמצד עצמן אינן ראויות לאכילה, אך ניתן לאוכלן לאחר תיקון. לדעת ה'חזון איש',[18] כיוון שאין הקליפות ראויות למאכל אלא ע"י תיקון, ורק מיעוט אנשים עושים כן,[19] קליפות התפוז אינן מוגדרות אוכל ולא ניתן להפריש מהן תרומות ומעשרות.[20] אולם ישנם פוסקים שהורו שיש להפריש תרומות ומעשרות מקליפות התפוז.[21] בסברת הדבר כתב הרב אליעזר יהודה וולדנברג (שו"ת ציץ אליעזר, ח"ב סי' יז אות ג) שקליפות התפוז ראויות לאכילה מצד עצמן, והתיקון הנדרש למטרת האכילה - אין בו משום חיסרון בהגדרת שם אוכל מהן, וזו לשונו:

> ובפרט קליפי התפו"ז שנאכלים בטוב ובריווח ע"י מרקחת, ורק הטורח לעשותם ואין החיסרון במאכל גופא מה שלא נאכלים בתדירות.

סברה זו נשענת על דבריו במקום אחר, שם טוען הרב וולדנברג שקליפת התפוז היא חלק מהפרי עצמו, וממילא ניתן להפריש מהקליפה.[22] ומכאן לגרעיני הרימון: אין

17. כדבריו כן סוברים: הרב יצחק פלקסר (נועם, כרך ג תש"כ עמ' עה-פד; שערי יצחק, קונטרס בירורי הלכות, סי' א); הרב עובדיה הדאיה (נועם, שם עמ' פד; שו"ת ישכיל עבדי, ח"ו השמטות יו"ד סי' ו); חזון עובדיה, תרו"מ עמ' קיב. אולם ראה: נועם, כרך יב (תשכ"ט) עמ' שסב ד"ה ובענין, שם נכתב שיש להחמיר להפריש משמן כותנה. ראה: שו"ת מנחת יצחק, ח"ו סי' קכא, שדן בשאלה זו, ולא ניכרת הכרעתו בעניין.
18. חזו"א, מעשרות סי' א ס"ק ל.
19. יש להגדיר אוכל עפ"י מנהג רוב בני האדם, ראה: הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סי' כט עמ' רצ ד"ה היוצא לנו; התורה והארץ, ח"ד עמ' 40-43).
20. ראה גם: דרך אמונה (סוף ח"ג, מכתבים ממרן זצ"ל אות ח; שם אות י; הל' תרומות פי"א ה"י ס"ק קט; הל' שמיטה ויובל פ"ה ה"כ ס"ק קנד); משפטי ארץ, הל' תרו"מ פ"א סעי' ה.
21. עשר תעשר, הל' קיא; שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סי' א; ח"ב סי' יז; ח"ג סי' כא; חי"ז סי' מ אות ה). יש שהסתפקו בחיוב הקליפות בתרומות ומעשרות והכריעו לחוש לדעת הפוסקים המחייבים, ראה: הרב חנוך זונדל גרוסברג (המעשר והתרומה, פ"ג בית האוצר ס"ק לח; משנת חנוך, סי' נד); כרם ציון, אוצר התרומות ח"ב הלכות פסוקות פי"ד סעי' י.
22. ראה: שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סי' א אות ה; ח"ג סי' כא). מקורה של סברה זו הוא בדיני ברכות, ראה:

בתהליך הכבישה משום חיסרון בהגדרת שם אוכל מהם, מכיוון שגרעין הרימון במקורו נאכל מחמת המעטפת שעליו, כדוגמת קליפות התפוז, שמשום שהן חלק מהפרי, אין בתהליך שהן עוברות משום חיסרון.[23]

3. הפרשת תרומות ומעשרות מסלק סוכר

סוגיה נוספת שניתן ללמוד ממנה על הנידון שבו אנו עוסקים היא שאלת הפרשת תרומות ומעשרות מסלק סוכר. סלק סוכר הוא זן של סלק ששורשו עשיר בסוכרוז, ולכן מגדלים אותו לצורך הפקת סוכר לבן. תהליך הפקת הסוכר מהסלק נעשה באמצעות העברת רצועות הסלק בלחץ של מים חמים ההופכים לתמיסת סוכר.

הפוסקים נדרשו לשאלת הפרשת תרומות ומעשרות מהסוכר המופק מסלק זה. לדעת רוב הפוסקים, הסוכר פטור מהפרשת תרומות ומעשרות. ההוכחה לכך היא מדברי הירושלמי (תרומות פי"א ה"ב) בביאור מחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע בדבר חיוב דבש תמרים בתרומות ומעשרות.[24] בתחילת דבריו מבין הירושלמי שאין מחלוקת על כך שיש שם פרי על הדבש, ויש להפריש ממנו תרומות ומעשרות. לאור זאת מתקשה הירושלמי בביאור דעת רבי יהושע הפוטר. עונה הירושלמי: 'כאן שזבו משנטבלו וכאן שזבו עד שלא נטבלו', כלומר מודה רבי יהושע שהדבש נחשב פרי ואפשר להפריש ממנו תרומות ומעשרות, ובלבד 'שזבו משנטבלו', דהיינו שהדבש זב לאחר שהתמרים נעשו טבל. אך אם זב ונעשה דבש לפני שהתמרים נעשו טבל, פטור מהפרשת תרומות ומעשרות.[25]

לאור זאת, אומנם ניתן לאכול או לשתות את התוצר לאחר עיבוד, אך מכיוון שהוא מופק ממקורות שאינם אוכל כלל[26] ואינם חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות, א"כ גם היוצא

מגן אברהם, סי' רב ס"ק יז, שיש לברך על קליפת תפוז ברכת 'בורא פרי העץ' כיוון שהיא מגוף הפרי, אע"פ שנאכלת על ידי מרקחת; שו"ת פנים מאירות, ח"א סי' סה; נשמת אדם, ח"א כלל נג אות ב. אולם יש החולקים על הנחה זו וטוענים שעל קליפות תפוז יש לברך ברכת 'בורא פרי האדמה', משום שאינן חלק מהפרי, ראה: ט"ז, או"ח סי' רד ס"ק טו. עוד בעניין זה, ראה: שו"ת חזון נחום (ווידנפלד), ח"א סי' כו. בעניין זה, ראה: הגרצ"פ פראנק (כרם ציון, אוצר התרומות ח"ב הל' פסוקות פי"ד גאון צבי אות ב; שו"ת הר צבי, זרעים ח"א סי' פ) שהסתפק בהגדרת קליפות התפוז כחלק מהפרי.

23. כראיה למעמדו זה של הגרעין שהוא חלק מהפרי עצמו בהיותו נאכל אגב המעטפת שעליו, יש להביא את דברי רבי יוסף דאורליינש המזכיר את גרעין הזית שמצד עצמו אינו ראוי לאכילה כלל, אך כאשר אדם אוכל זית שלם עם גרעינו בתוכו 'נהנה הוא מגוף הזית שלם והוי הגרעין כאוכל', ראה: תוספות רבנו יהודה שירלאון, ברכות לט ע"א ד"ה בציר, בשם ה"ר יוסף; אור זרוע, ח"א סי' קע, בשם הרב ר' יוסף מאורליינוש זצ"ל. אף שדבריו תמוהים ביחס לאכילת זית עם הגרעין שבו, כפי שתמה הרב יעקב עמדין במור וקציעה, סימן רי ד"ה ראשונה: 'מי ראה כזאת מי שמע כאלה שיאכל אדם זית עם גרעינו אפילו מאכל בהמה אינו', מ"מ גרעין הרימון המצוי בתוכו ונאכל אגב מעטפת המיץ שעליו יש לו שם אוכל, כי כך היא דרך אכילתו, כדברי רבנו יונה, ברכות כז ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אני ראיתי: 'דבר שדרך לאכלו עם הגרעין שלו, כגון גרעין של רימון', והובאו הדברים גם בדרכי משה הקצר, או"ח סי' רי אות א.

24. תרומות, פי"א מ"ב.

25. כך ביארו את מסקנת הירושלמי רש"ס, תרומות פי"א ה"ב ד"ה שזבו; פני משה, שם ד"ה כאן; מהר"א פולדא, שם ד"ה כאן; ישועות מלכו, הל' תרומות פ"ב ה"א ד"ה ודע דגרסינן.

26. הגדרה זו ביחס לסלק סוכר שאינו ראוי כלל למאכל, כ"כ שו"ת ציץ אליעזר, חי"א סי' סז אות א, לגבי קדושת שביעית; ראה הגדרה זו גם במקורות המובאים בהערה הבאה. אולם, ראה: ישועת משה, ח"א

מהם אינו אוכל ואינו חייב בהפרשה.[27] אולם הרב יצחק יעקב וייס[28] והגרש"ז אוירבך[29] טענו שיש לחייב את הסוכר העשוי מסלק הסוכר בהפרשת תרומות ומעשרות. טענתם היא שעיקר גידול הסלק נועד להפקת הסוכר ממנו, וא"כ גם אם הוא מוגדר כמאכל בהמה, מ"מ הסוכר המופק חייב בהפרשת תרומות ומעשרות.[30] נשוב לגרעיני הרימון שבהם אנו דנים.

מחד גיסא, שונה גרעין הרימון מדין סלק סוכר, בכך שגרעין הרימון נאכל עם המעטפת שעליו, בשונה מסלק סוכר שאינו נאכל כלל. מאידך גיסא, ישנו דמיון לסלק סוכר - גם כאשר מבודדים את הגרעין וכשלעצמו הוא אינו ראוי לאכילה, מ"מ כל ייעודו עתה הוא הפקת שמן, ומחמת כן לא פקע ממנו עתה שם אוכל, ויש לחייב את התוצר המופק ממנו בהפרשת תרומות ומעשרות, כפי שהורו המחייבים בהפרשה מסלק סוכר.

4. הפרשת תרומות ומעשרות מערק

ייתכן ונידון גרעיני הרימון דומה ביותר לתהליך המתבצע בייצור המשקה ערק.

ערק הוא משקה אלכוהולי המופק מפסולת של ענבים או תמרים באמצעות אידויים בתהליך של חימום. האדים המופקים נקלטים ומהווים את המשקה האלכוהולי.[31] הפוסקים נחלקו בשאלת חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בנידון זה. הפוסקים דנו לפטור משקה זה מהפרשת תרומות ומעשרות בשל הכלל שכל היוצא מהפרי אינו מוגדר כפרי אלא הוא 'זיעה בעלמא',[32] כפי שהעיד הגרצ"פ פראנק (הר צבי, או"ח סי' צז ד"ה והנה עיקר) בשם הרב שמואל סלנט:

> עיקר הדין שנתפשט שהקוניאק אפילו שנעשה מיין פקע ממנו דין משקה, הוא מכוח הדין דהיוצא מהפירות אין לו דין הפרי דחשיב זיעה בעלמא, וכן שמעתי בשם הגאון רבי שמואל סלאנט זצ"ל.[33]

סי' יח, שכתב שסלק זה נאכל לאדם בשעת הדחק, ולכן יש להפריש ממנו תרומות ומעשרות ובכך לפטור את הסוכר.

27. הגרצ"פ פראנק (שו"ת הר צבי, זרעים ח"א סי' עט; כרם ציון, אוצר התרומות ח"ב הל' פסוקות פכ"ב גאון צבי אות א); הגרח"ז גרוסברג (כרם ציון, אוצר התרומות ח"ב הל' פסוקות פ"ג גידולי ציון אות ב; משנת חנוך, סי' נה); הגר"ש ישראלי, עמוד הימיני, סי' כט עמ' רצו ד"ה ויוצא מדברינו; חזון עובדיה, תרו"מ עמ' קו.
28. שו"ת מנחת יצחק, ח"ח סי' קי-קיא.
29. שו"ת מנחת שלמה, תניינא (ירושלים תש"ס) סי' קיד אות ב; שו"ת מנחת שלמה, ח"ב (הוצאת מכון אוצרות שלמה, ירושלים תשנ"ט) סי' קנ אות ג.
30. ראה גם: דרך אמונה, הל' תרומות פ"ב ביאור ההלכה ד"ה אדם. סברה כזו לגבי חיוב סלק זה בקדושת שביעית, כ"כ שו"ת ציץ אליעזר, חי"א סי' סח אות א.
31. יש לציין, שמקור השם 'ערק' בערבית - عَرَق, ומשמעותו היא 'זיעה', בשל תהליך הזיקוק באידוי וטפטוף.
32. ראה: בבלי ברכות, לח ע"א.
33. אדרת שמואל, עמ' שח; תורת רבנו שמואל סלנט, ח"א עמ' שנג-שנו; המקור מופיע גם במקורות בהערה הבאה.

אולם הרב פראנק[34] עצמו מערער על יסוד זה. בדבריו הוא מסתמך על דעת הרא"ש[35] שיש להבחין בין מים היוצאים מהפרי, שמוגדרים כ'זיעה בעלמא', לבין משקה היוצא באמצעות חימום שמוגדר כפרי עצמו, ואף ניתן לברך עליו ברכת 'בורא פרי העץ'. אומנם המשקה יוצא מפסולת הענבים או התמרים, אך מכיוון שפסולת זו באה ממשקה היין החייב בתרומות ומעשרות, אזי יש לחייב את התוצר בהפרשה, והרי הוא יין לכל דבר ועניין.[36] בדבריו הבאים מבחין הרב פראנק בין משקה היוצא מדבר שלא חל עליו חיוב תרומות ומעשרות מעולם, לבין הנידון שהוא עוסק בו, שהתוצר הסופי שלו הגיע ממקום חיוב קודם:

> אינו דומה לחומץ סתווניות שלא היה לו דין יין מתחילת ברייתו ולא חלה עליו תורת משקה מעולם, ואין זה יוכיח על קוניאק הנעשה מיין גמור שכבר היה לו דין משקה גמור וכבר חל עליו דין קדושת תרומה, ויש לדון דאינו דומה למי פירות שהוציא משקה מתוך אוכל. אבל בכה"ג שתחילתן משקה וסופן משקה, אין זה בכלל יוצא, דאין זה שינוי בגופו אלא שינוי בטעמו חשיב גופו של משקה כשהיה, ומה שיש לו טעם אחר זה לא מפקיע ממנו תורת משקה שהיה לו עד עכשיו.[37]

נידון זה דומה ביותר לנידון שאנו עוסקים בו. כאמור, גרעין הרימון כאשר הוא מיובש ומבודד אינו ראוי לאכילה, אך מכיוון שבמקורו הוא נאכל עם המעטפת שעליו, אזי השמן היוצא ממנו בתהליך הכבישה נחשב למשקה ולא ל'זיעה בעלמא' וחייב בהפרשת תרומות ומעשרות.

ג. הפרשת תרו"מ משמן לחיזוק הגוף

כאמור השימוש בשמן רימונים הוא בין היתר בטפטוף טיפות השמן לפיו של האדם, שימוש שנועד לצורכי חיזוק הגוף וכדו'. השאלה הנשאלת היא אם מאכלים הנאכלים לצורכי רפואה, בריאות וחיזוק הגוף חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות. בדברי הבבלי בבא בתרא (צג ע"א) מבואר שישנם מיעוט אנשים האוכלים זרע פשתן למטרות רפואה,[38] וכדברי הבבלי נדרים (מט ע"א) שזרעי הפשתן 'דבר מעולה הוא לרפואה'.[39] לכן, מכיוון שישנם אנשים האוכלים אותו, יש בו חיוב תרומות ומעשרות.[40]

---

34. דבריו במלואם הודפסו בכרם ציון, חלק יג עמ' ט-יט; הר צבי, ח"ה קדשים חולין קכ ע"ב. ראה גם בדבריו שו"ת הר צבי, או"ח ח"א סי' צז; כרם ציון (אוצר התרומות ח"ב הל' פסוקות פ"ב גאון צבי אותיות ז/ב-ט; שם, פ"ג גאון צבי אות ג ד"ה ויש לעיין).
35. רא"ש, ברכות פ"ו סי' יח; והשווה גם לדבריו בשו"ת הרא"ש, כלל כ סי' כו; ראה גם: ט"ז, או"ח סי' רב ס"ק ט.
36. דיון זה הובא גם בהמעשר והתרומה, פ"ו בית האוצר ס"ק יט.
37. שו"ת הר צבי, או"ח ח"א סי' צז ד"ה ולפו"ר.
38. ראה: רשב"ם, בבא בתרא צג ע"א ד"ה מאי לאו; רבנו גרשום, שם ד"ה דרובא.
39. רש"י, נדרים מט ע"א ד"ה ודבר; מאירי, שם ד"ה לעולם.
40. ראה: רמב"ם, הל' תרומות פי"א הכ"ב; רדב"ז, שם ד"ה וכן תרומת; תוספות אנשי שם, תרומות פ"ט מ"א; מעדני ארץ, הל' תרומות פ"ב ה"ג אות ב ד"ה גם; חזו"א, מעשרות סי' א ס"ק כ; דרך אמונה, הל' תרומות פי"א הכ"ב ביאור ההלכה ד"ה וכן הזורע. ראה: ראב"ד, עדויות פ"ה מ"ג ד"ה וב"ה, שהקצח

ד. שלב הפרשת תרומות ומעשרות

לאחר שגרעין הרימון נכבש בכבישה קרה ומופק ממנו שמן, עובר השמן תהליך סינון בכמה מסננים, עד שהוא ניגר למכלים ובקבוקים לשיווק. הסינון הראשוני נעשה באמצעות מעבר השמן דרך מסנן הקרוי 'פילטר פרס', ובו השמן עובר סינון באמצעות לחץ. השמן שאינו עובר במסנן נותר ספוג בסיבים. בתום כל יום עבודה מוציאים את הסיבים הללו, השוקלים בממוצע יומי כ-20 ק"ג, ובתוכם יש 70% שמן. בבדיקה שערכנו במפעל, סיבים אלו ספוגים בשמן מגרעיני הרימון, ובאמצעות קצת לחץ ניתן להוציא מהם את השמן. מתחשיב שנערך במפעל עולה שלאחר יום עבודה ישנה תפוקה ממוצעת של 120 ק"ג שמן מגרעיני הרימון, ומתוכם נותרים 20 ק"ג שלא עברו במסנן הראשון שבתוכם יש 70% שמן (14 ק"ג). נמצא א"כ שעל כל 100 ק"ג שמן טהור יש 14 ק"ג שמן הספוג בסיבים הנ"ל.

לאור האמור ששמן זה חייב בהפרשת תרומות ומעשרות, ניתן להפריש מהשמן הספוג בסיבים על השמן המזוקק,[41] ואין כל צורך לסחוט בדרכים שונות את הסיבים ולהוציא מהם את השמן, כדבריו של הגרש"ז אוירבך (מעדני ארץ, הל' תרומות פ"ב ה"א אות ב), הטוען ששמן קרוש נחשב למשקה גם בהיעדר פעולת תיקון והפיכתו לנוזל:

> הלא מה שצריך מעשה לתקנו לא מגרע כלל שם אוכל, שהרי גם חיטים מחוסרים כמה מלאכות עד שמכשירין אותם למאכל. וכיון שכן, הוא הדין נמי שמן הקרוש כיון שבקל יכולין להפשירן שפיר חשיבי אוכל וחייבין בתרומות ומעשרות גם בשעה שהוא קרוש.

מסקנה

א. יש חיוב הפרשת תרומות ומעשרות משמן המופק מגרעיני הרימון, אף שאינו ראוי לאכילה בהיותו גרעין בפני עצמו. זאת משום שבמקורו הוא חלק מהפרי, אזי השמן המופק ממנו בתהליך של כבישה אינו נחשב כ'זיעה בעלמא' אלא כגוף הפרי החייב בתרומות ומעשרות.

ב. יש להפריש תרומות ומעשרות מהשמן הבלוע בסיבים על השמן המזוקק, ללא כל צורך בסחיטת סיבים אלו והפקת שמן מהם.

מוגדר אוכל משום שיש האוכלים אותו לרפואה, כדברי הבבלי ברכות, מ ע"א. ראה גם: הרב אברהם הלל גולדברג, קובץ זכור לאברהם (תשנ"ד-תשנ"ה), עמ' רעט אות ו.

41. ואף אם יש בכך הפרשה מהרע על היפה, מ"מ בזמן הזה שהתרומה ותרומת המעשר הולכות לאיבוד מחמת הטומאה, אפשר להפריש מהרע על היפה, ראה: שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' יב; גר"א, שם ס"ק צה.